

1930-JÍLLARDA SÚWRETLEW ÓNERINIŇ QÁLIPLESIWÍ

Kalbaeva Dilnaz Jalǵasbay qızı,
Tarix qánigeliği magistrantı

Ilmiy basshı: Otegenov Hakimbay Maqsetbaevich,
QMU Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan tariyxı kafedrası docenti, (PhD).

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19606163>

Annotaciya. Maqalada Ózbekstannıń 1930-jıllardaǵı súwretlew óneriniń jaǵdayı, jergilikli súwretshilik qánigeleriniń ósip jetilisiwinde Rossiyalı, Ózbekstanlı súwretshilerdiń járdemi, usı dáwirde miynet etken súwretshilerdiń súwretlew ónerinde qanday miynetler dóretilgenliği, jergilikli súwretshilerdiń dóretilshiliginde reńler hám syujetlerdiń sáwleleniwı, súwretlew óneriniń tematikalıq baǵdarları, súwretlew óneri boyınsha qánigeler tayarlaw barısı, súwretshilik kórgizbeleriniń shólkemlesiwı haqqında sóz etiledi.

Tayanış sózler: Súwretlew óneri, súwretshilik mektebi, portret, peyzaj janrı, kartina, tábiyat kórinisleri, Aral boyı, Ámiwdárya, Ózbekstan, Qaraqalpaqstan.

Annotation. The article discusses the state of fine arts in Uzbekistan in the 1930s, the contribution of Russian and Uzbek artists to the development of local artists, the works of artists who worked during this period, the reflection of colors and subjects in the work of local artists, the thematic directions of fine arts, the process of training specialists in fine arts, and the organization of art exhibitions.

Keywords: Fine arts, school of painting, portrait, landscape genre, painting, nature scenes, Aral Sea region, Amu Darya, Uzbekistan, Karakalpakstan.

XIX ásirniń ortalarınan baslap Rossiyanıń Aral boyına qızıǵıwshılıǵı iske asa baslaydı. Hár túrli ekspediciyalar shólkemlestirilip, olardıń ishinde kórkem óner tarawı xızmetkerleri hám súwretshiler bolǵan. Olar Araldıń, Ámiwdáryanıń suwı, ósimlik dúnyası, haywanatları izertlenedi. Tábiyat kórinisleri, adamları súwretke alınıp, olardıń geyparaları kórgizbelerge qoyılıp, jurnallarda basılıp shıǵadı. 1848-49 jılları A.I.Butakovtıń ekspediciyası menen Aralǵa teńizine kelgen T.G.Shevchenko tárepinen “Toqpaq-ata”, “Úrge” atlı súwretleri, al 1873-jıldaǵı Rossiyanıń Xiywaǵa áskeriy atlanısına qatnasqan mayor A.Alixanov-Avarskiydiń albomında “Qarawımbet”, “Qońırat qalası”, “Xojelidegi juwazxana” súwretleri saqlanǵan. Ásirese N.N.Karazin tárepinen “Sarkóldegi balıqshılar”, “Ámiwdáryadaǵı saldawshılar”, “Shimbay bazarı”, “Nókis awılı”, “Nókis-Xojeli arasındaǵı darǵa”, «Shılıpıq» hám basqa da súwretlerin jurnallarda basıp shıǵarǵan. L.E.Dmitriev-Kavkazskiy Shoraxan, Tórtkúl, Shabbaz qalalarınıń kórinislerin 1894 jılı Sankt-Peteburgta shıqqan “Po Sredney Azii” degen kitabında keltiredi [1, B. 40].

XIX ásirniń 30-jıllarınan baslap qaraqalpaq súwretlew óneriniń rawajlanıwında G. Gippius, V. Vorodskiy, R.M.Mazel, B.D. Kamenov, A.K. Ladur hám M.F. Ladur hám taǵı basqalar gazeta jurnallada súwretler járiyalap, Tórtkúldegi muzey hám mámleketlik teatrda spektakllerdi bezewge qatnasqan. Ekinshi jer júzlik urıstan

keyingi jillarda Qaraqalpaqstanğa arnawlı bilim alğan qánigeli súwretshiler kele basladı. Olardan Ózbekstanlı súwretshilerden O. Tansıqbaevtıń “Aral teńizi”, “Taqiyatas kartinası”, V.E. Qaydalovtıń “Qırq kız” dástanına illyustraciyası menen qatar F. Magdazin, A.Biryukov, N. Grinyov, I.Mikiuickiy, A. Lazgo, V. Morgunov hám t.b. súwretlew shıǵarmaları Qaraqalpaqstandaǵı súwretlew óneriniń kelbetin hám rawajlanıw dárejesin belgiledi. Qaraqalpaqlardan shıqqan birinshi súwretshi Vladimir Karakalpovtıń ómiriniń kóbisi Rossiyada ótken, onıń «Akter Pavel Mochalovtıń portreti» degen bir shıǵarması ǵana litografiyası arqalı bizge belgili. Al onıń balası Pavel Vladimirovich Karakalpakov- akter hám dramaturg sıpatında rus teatri tariyxında at qaldırǵan [2, B.68-70].

1874-jılı jazda rus xudojnigi hám jazıwshı N. Karazin úlkemizge “Ámiwdárya ilimiy ekspediciyası” quramında kelgen edi. Ol Shımbay, Nókis, Xojeli hám Tórtkúl (Petro-Aleksandrovsk) qalalarına dárya boylap sayaxat jasaǵanın eske túsiriwlerinde, kitaplarında jazadı. Ol Xojelide bolıp bul sháhárdi “Ámiwdárya Veneciyası” dep bahalaǵan. N. Karazin salǵan súwret Sankt-Peterburgta shıǵatuǵın “Niva” jurnalında 1886-jılı járiyalanadı. Sol jurnaldıń bir danası Krasnodar-33, K. Libknext kóshesinde, №48/1 jaydıń tóbesine urıstan burın taslanǵan qaǵazlardıń arasınan B.P. Chernickiy tawıp alǵan. Ol 1978-jılı 26-aprelda Xojeli qalalıq úyine xat jazıp, sol jurnaldı 10 manatqa banderol etip jiberetuǵının aytqan. Krasnodarlı Chernickiy “Xojelidegi bazar” kartinasın Mádeniyat úyi, kinoteatr hám muzey aldılarına qoyıw kerekligin bildirgen[3, B.37].

XX ásirniń 20-jıllarında qızıl imperiyanıń siyasiy dúziminiń ornawı menen, jergilikli mádeniyatıń ózgeshe Evropalıq mádeniyat úlgileri tarala basladı. 1918-jıldıń aqırında Samarqandta, 1919-jıldıń ortasında Tashkentte súwretshilik mektebi shólkemlestiriledi. Samarqand mektebinde A. Siddiki, S. Ruzıbaev hám t.b. oqıǵan. 1921-jılı Tashkentte ashılǵan súwretlew mektebinde Oral Tańsıqbaev, Akram Tashkenbaev, Zarifa Saidnasırovalar oqıǵan.

XX ásirniń 20-jıllarında Ózbekstanda Moskva, Peterburg, Kiev sıyaqlı oraylarda bilim alǵan rus súwretshileri isledi. Olardan S. YUdin, I. Kazakov, M. Novikovtı atap ótse boladı. Bular peyzaj hám tematikalıq súwretler dóreledi.

Fergánada tuwılıp ósken A. Volkov Kievke barıp súwret uchilishesinde oqıydı. Ol dáslep Vrubeldiń, Matisstiń, Pikassonıń usıllarına qızıǵıp, shayxanalar, kárwanlar tuwralı súwretler soǵadı. Ol dáwiriniń ayqın mısalı “Anar túsli shayxana” (1924), sońın ala “Qosıqshılar”, “Sazendeler”. 1921-jılı Samarqandqa kelgen A. V. Nikolaev Ózbekstanda óziniń dóretiwshilik islerine jol ashıladı. Ol samarqandlılardı italyalı oyanıw dáwiriniń súwretlewshileri hám rus ikonası usılı menen súwretlep beredi “Shayxanashi”, “Búdenepaz bala”, “Duwtarshi”. Bul dáwirde Ózbekstanda O.Tatevosyan “Seyil, 1918”, N. Karaxan, («Oraqshılar jumıstan qaytıwı», 1927), O. Tańsıqbaev “Ózbektiń portreti”, 1927, P. Benkov “Háwiz boyındaǵı suw tasıwshı mesqapshılar”, 1929 V. Eremyan “Samarqand kóshesi” 1927, sońıraq N. Kashina, E. Korovay, B. Hamdami, L. Nasreddinov, Z. Kovalevskaya hám basqalar islegen. Olar tábiyat hám arxitekturalıq estelikler kórinisin, jańa dáwirdiń miynet adamların, onıń

dushpanlarning qizg'in sheber suvretleydi misali, A.Podkovirovtin "Baspashi" suvreti, 1993). Onnan basqa A. Volkov, N. Karaxan, N. Kashina, P. Benkov, A.Nikolaev (Usta-Mumin), O. Ta'nisqbaev, M.Kurzin, E. Korovay ham t.b. bir qansha suvretshilarning kop bahali shigarmalari Nokistegi I.V. Savickiy atidagi Qaraqalpaqstan mamleketlik korkem oner mamleketlik muzeyine alingan ham korgizbede turipti. Olar O'zbekstanda suvretlew onerinin Evropaliq usilda qaliplese baslawinin daslepki adimlarning korsemedi [4, B.125-127]

1931 jili Moskvada O'zbekstan suvretshilarning korgizbesi bolip otedi. O'zbekstan suvretshilik onerinde erisilgen jetiskenlikler ham talantli suvretshilarning jetilisip shiqqanligi sebepli 1932-jili Tashkentte O'zbekstan SSR suvretshiler sholkemlestiriledi.

1934-jili ekinshi korgizbe otkeriledi. Ogan O.Ta'nisqbaev, N. Karaxan, A.Volkov, Usta-Mumin, M.Kurzin, P.Benkov, Ch.Axmarov, A.Tashkentbaev, L.Abdullaev, A.Siddiki ham bir-qansha basqa suvretshilarning shigarmalari qoyilgan. Moskvaning arnavli jurnal ham gazetalarinda bul korgizbe jaqsi bahalangan.

1938-jili O'zbekstan suvretshilarning birinshi siezdi bolip, onda O'zbekstan suvretshilari Awqami duziledi. Otizinshi jillari respublika suvretshilari peyzaj janrining rawajlandiruv menen birge kolemlil tariyxli shigarmalar, portretler isleydi. Bul tarawda A.Volkov, P.Benkov, M.Kurzin, B.Hamdami, O.Ta'nisqbaev, N.Karaxan, R.Timurov, L.Abdullaev, N.Kashina ayriqsha kozge tusedi. Bul dawirde tipografiyalik kitaplarda bezew oneri ulken jetiskenliklerge erisken. Bunda I.Ikramov ayriqsha orin tutadi. S.Aynidining "Otken kunlerden" kitabina islengen suvretlerinde eski ulgilerden, A.Nawayining "Farhad – Shiyrin" dastanina islengen suvretlerinde milliy nagis qollanadi [5, B. 157]

Kitap bezew onerinde Usta-Mumin, V.Rojdestvenskiy, V. Qaydalov qizig'ip isleydi (avtolitografiyada A.Nawayining portretini islengen). 1920-jillari doregen ozbek milliy teatrlarinda V.Ufimtsev, P.Ryabchikov, so'nin Leningradta oqip kelgen X.Ikramov, Sh.Shorahimovlar dekoraciya jumislarning islegen. Rus klassikasi menen qatar H. Niyaziydining, K.YAshennining, Z.Fathullinning pesalari qoyilgan Sh.Shorahimov birinshi ozbek operalarina dekoraciya islegen. Olar: «Farxad Shiyrin» (1933), "Layli-Majnun" (1933), "Gulsara" (1936) Onnan keyingi kornekli teatr suvretshisi, muzikalik spektakllarning bezewshisi M.Muwsaev qirqinshil jillari isley baslaydi. Oning bezegen operalari: "Ulli kanal" (S.Vasilenko, M.Ashrafi muzikasi), "Ker - Ogli" (U. Gadjibekov), "Gulandam" (V.Uspenskiy, G.Mushel), "Dilaram" (M.Ashrafi, S.Vasilenko, 1958), t. b [6., 6-44-49.]

1920-jillari syuzane, toppi kestelew oneri de dawam etken. Gilemshilikning eski oraylari qayta janlangan. Aytarliq ozgesheligi - bul iske suvretshiler aralaship, syujetlik portretli gilemler payda bolgan. Grajdanchiq uris pitkennening keyin teriden zat islew, zergershilik, misgershilik onerlari qayta tiklenedi. Mis idislarning nagisida jana ulgiler shigadi, misali: oraq-balga suvreti, 1931-jili Samarqandta ashilgan gualshilik ustaxanasida tematikalik kartina ham portret islengen. Agashqa nagis oyiv ham boyawli nagis saliv oneri rawajlandi. Ekinshi jer juzlik uris jillari Rossiyadan

evakuaciya etiwge baylanisli kóp belgili súwretshiler Ózbekstanǵa keledi. Olardıń kóbisi Samarqandta boladı, sebebi bul qalaǵa Leningradtan Kórkem Akademiya (sońınan I.Repin alındaǵı jivopis, músinshilik, arxitektura institutı), Moskvadan V.Surikov atındaǵı súwretlew institutı kóship kelgen edi. Bul oqıw ornındaǵı belgili súwretshi-oqıtıwshılar, studentler Ózbekstandaǵı súwretlew óneriniń rawajlanıwına ózleriniń belgili dárejede úleslerin qosqan.

Juwmaqlap aytqanda 1930 - jılları aldınıǵı ásirge qaraǵanda súwretlew óneri negizleri bolǵan reńli súwret, grafika, músinshilik tarawlarınıń dáslepki qalıplesiwiniń baslaǵan dáwiri esaplanadı. Jergilikli súwretlew óneriniń qalıplesiwinde rus hám ózbek basqada ellerdiń súwretshileriniń járdemi hám tásiri úlken bolǵan. Súwretlew óneri sheberleriniń shıǵarmalarında tuwılǵan eldiń xalıqtıń awır miynetleri hám jetiskenlikleri súwretlengen turmısqa baylanisli temalar menen birge tábiyat jaratqan shıraylıqlar kórnisin tereń mánide ráń-bäreń etip súwretlegen.

Ádebíyatlar:

1. Алламуратов А. Дунья мәденияты тарийхи. -Нөкис: «Билим», 1996.
2. Айтмуратова Ж. «Қарақалпақстанда сүүретлеў өнериниң раўажланыўында Қ. Сайповтың дөретиўшилиқ хызмети». ҚМУ «Хабаршысы» 2016, № 2.
3. Беласаров Д. Хожели. «Қарақалпақстан», Нөкис 2011.
4. Qoraboyev U., Soatov G'. O'zbekiston madaniyati. T.,2011.
5. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Т.,2001.
6. Эгамбердиев А. XX аср Ўзбекистон рангтасвирида картина ривожи. Т.,2009.